

OSMANLI İLMİYE TEŞKİLATINDA MÜDERRİSLERİN MERÂTİBİ
(1245/1829 TARİHLİ TARİK DEFTERİNE GÖRE)
CAREER STEPS OF THE MUDARRİSES IN THE OTTOMAN İLMİYE INSTITUTION
(ACCORDING TO THE TARIQ DAYBOOK OF 1245/1829)

ÇİHAN KILIÇ

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Dini İlimler Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı
Asst. Prof. Dr., Social Sciences University of Ankara, Faculty of Religious Studies -History of Islam

cihan.kilic@asbu.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-5216-183X>

Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi - Journal of Turkish Researches Institute
TAED-65, Mayıs - May 2019 Erzurum
ISSN-1300-9052

Makale Türü-Article Types : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 01.01.2019
Kabul Tarihi-Accepted Date : 15.04.2019
Sayfa-Pages : 265-287

 <http://dx.doi.org/10.14292/Turkiyat4122>

www.turkiyatjournal.com
<http://dergipark.gov.tr/ataunitaed>

This article was checked by

 iThenticate

OSMANLI İLMİYE TEŞKİLATINDA MÜDERRİSLERİN MERÂTİBİ
(1245/1829 TARİHLİ TARİK DEFTERİNE GÖRE)
CAREER STEPS OF THE MUDARRİSES IN THE OTTOMAN İLMİYE INSTITUTION
(ACCORDING TO THE TARIQ_DAYBOOK OF 1245/1829)

CİHAN KILIÇ

Öz

Osmanlı Devleti'nde ilmiye teşkilatının tedris görevi müderrisler aracılığı ile ifa edilmiştir. Devletin kuruluş aşamasından itibaren devlet teşkilatında yerini alan müderrisler, gerek ilmiye sınıfına dâhil olmada ve gerekse bu sınıf içerisinde yükselmeye kendine has daha önceki İslam devletlerinde görülmeyen bir sistem takip etmişlerdir. Bu sistemde müderris atamaları Kadıasker ve Şeyhülislam tarafından gerçekleştirilmiştir. Şeyhülislam tarafından gerçekleştirilen atamalar on iki sınıfa ayrılarak tarîk defterlerine kaydedilmiştir. Tarîk defterleri ilmiye teşkilatına gerçekleştirilen üst düzey atamaları içermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışmada XIX. yüzyılın başında Şeyhüislamlık tarafından gerçekleştirilen on iki dereceye ait müderris atamaları konu edilmiştir. Defterlerdeki atamalar karşılaştırmalı olarak incelemeye tabi tutulmuştur. Defterlerden edinilen bilgiye göre ilmiye teşkilatına girmede ve üst düzey kadrolara ulaşmada bir ulemâ ailesine mensup olmanın önemli bir kolaylık sağladığı ancak bir dereceden diğerine yükselmek için gereken hizmet süresinde ulemâ ailesine mensup olmanın etkili olmadığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Müderris, İlmîye, Ulemâ, Tarîk Defteri, Şeyhülislam

Abstract

In the Ottoman Empire, the teaching task of the ilmiye organization was carried out by the professors (mudarris). The mudarrises, who were involved in the state organization since the foundation of the state, followed a specific system not seen in the previous Islamic states, during involving in the class of ilmiye as well as rising within this class. In this system, the appointments of the mudarrises were carried out by the Qadi-asker (Kadıasker) and the Shaykh al-islam (Şeyhülislam). The appointments made by the Şeyhülislam were divided into twelve classes and recorded in their notebooks. These notebooks, called tarîk, are important in that they include high level appointments to the ilmiye organization. This study examines the mudarris appointments of twelve classes assigned by the Şeyhülislam in the early 19th Century. According to the information obtained from the notebooks, it was understood that being a member of an ulama family in enrolling in the ilmiye organization and advancing to senior positions provided a great convenience; however, belonging to an ulama family did not have any effect for the period of service required to advance from one degree to another.

Key Words: Mudarris, İlmîye, Ulama, Tarîk Notebooks, Şeyhülislam (Shaykh al-islam)

Giriş

Osmanlı Devleti ilk medresesini Orhan Bey döneminde kurmuş ve Davud-i Kayseri'yi müderris olarak görevlendirmiştir.¹ Devletin ilk dönem müderris ihtiyacı Anadolu'daki diğer beyliklerden, Orta Asya'dan ve Mısır-Suriye bölgesinden gelen müderrisler vasıtası ile karşılanmıştır. Medrese sayısının hızla artması, medreselerde yetişen ulemânın devletin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan gücünü karşılaması sonucunu doğurmuş ve dışarıya bağımlılık kalmamıştır.²

Seyfiye (askeri zümreler) ve kalemiye (bürokratlar) ile birlikte Osmanlı devlet teşkilat ve teşrifatında üç temel meslek gurubundan olan ilmiye teşkilatı ve onu oluşturan medreseli grup devletin ihtiyaç duyduğu kazâ, fetvâ ve tadrîs görevlerini yerine getiren bir işleve sahip olmuştur. Kadılar kazâ görevini, müftüler fetvâ görevini üstlenirken tadrîs işleri müderrisler aracılığıyla yerine getirilmiştir. Her üç görevli de kendi içerisinde hiyerarşik bir yapıya sahip olmuş ve bu görevler arasında değişiklik yapabilmişlerdir.

Kadılıklar gibi medreseler de en alt aşamadan en üst seviyeye kadar çeşitli mertebelere ayrılmıştır. Fatih Sultan Mehmet döneminde devlet teşkilatı yeniden ve daha esaslı olarak teşekkül edilirken medreseler de ele alınarak çeşitli derecelendirmeye tabi tutulmuştur.³ Bu medreseler ya okutulan ders kitaplarının adıyla ya da daha çok müderrislerine ödenen yevmiye ile isimlendirilmiştir.⁴ Burada medreseler Yirmili, Yirmi Beşli, Otuzlu, Otuz beşli, Kırklı, Kırk beşli, Hâric ve Dâhil Ellili olmak üzere sınıflara ayrılmıştır. En yukarıda ise Sahn ve Ayasofya medresesi bulunmaktadır.⁵

İlk dönemden itibaren medreselerin önem sırasında değişiklikler olmuş, devletin merkezine yakın olmasına veya bânisinin hayatta olmasına göre bazı medreseler diğerlerinden daha itibarlı sayılmıştır. Bursa'nın fethinden ve başkent olmasından sonra Bursa medreseleri en yüksek rütbeye sahipken Edirne'nin fethinden sonra buradaki medreseler daha itibarlı sayılmıştır. İstanbul'un fethinden sonra Sahn-ı Seman medreseleri ve Ayasofya en itibarlı medrese kabul edilmiştir.⁶ Kanuni dönemine kadar Fatih dönemi teşkilat yapısı kullanılırken Kanuni'den sonra 12 dereceli medrese sistemi kabul edilmiş ve medreseler kapatılana kadar bu sistem varlığını devam ettirmiştir. Son düzenleme ile medreseler aşağıdan yukarı doğru şu şekilde sıralanmıştır: İbtidâ-i Hâric, İbtidâ-i Dâhil, Hareket-i Hâric, Hareket-i Dâhil, Mûsilâ-i Sahn, Sahn-ı Semân, İbtidâ-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Mûsilâ-i Süleymâniye, Hâmise-i Süleymâniye, Süleymâniye, Dâru'l-hadîs.⁷

¹ Âşik Paşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân (Osmanoğullarının Tarihi)*, haz. Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2007, s. 86; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Numâniyye fi Ulemâ'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s.27-28.

² Miri Shefer-Mossensohn, *Osmanlı'da Bilim Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi*, Çev. Kübra Oğuz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 78.

³ Ercan Alan, "Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli Medreseleri ve Müderrisleri", *Turkish Studies*, 12/1, 2017, s. 10.

⁴ Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fâtih Külliyesi*, TTK, Ankara 2003, s. 207-208.

⁵ *Kânûnnâme-i Âl-i Osman*, haz. Abdulkadir Özcan, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 11.

⁶ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK, Ankara 1999, s. 15.

⁷ *Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi*, haz. H. Ahmet Arslantürk, Okur Kitaplığı Yay., İstanbul 2012, s.60-61; Unan, a.g.e., s. 209. Mefâhil Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *Uludağ*

Müderris olmak isteyen bir danişmend medrese eğitimini tamamlar⁸ ve mezun olduktan sonra yüksek rütbeli bir ilmîye üyesinin yanında (en az Sahn müderrisi veya mevleviyet⁹ dereceli kadı) 2 ila 7 yıl arasında değişen süre görev almak için beklerdi. Bu bekleme süresi mülazemet kavramı ile ifade edilmekteydi.¹⁰ Mülazım olarak hizmetinde bulunduğu ilmîye mensubunun mülazım verme hakkı dâhilinde kadıaskerliğe bir mansıba¹¹ atanmak için başvururdu.¹² Görev almak istediği medresenin bulunduğu yere göre Anadolu veya Rumeli Kadıaskerliğine başvuran ilmîye mensubu atama için sıra beklerdi.

Müderris ve kadıların atama işlemleri devletin ilk yıllarından itibaren Kadıaskerin görev tanımı arasında yer almıştır. Ancak Ebussuud Efendi ile beraber Şeyhülislamlığın öneminin artması ve teşkilatta Kadıaskerlik makamından daha yukarıda addedilmesinden sonra üst dereceli ulemâ tayinleri Şeyhülislam uhdesine bırakılmak istenmiştir.¹³ Bu dönemden itibaren 40 akçeye kadar müderris atamaları ile 499 akçeye kadar kadı atamaları Kadıaskerler tarafından arz edilmiştir.¹⁴ Elli akçeli ve üzeri müderris atamaları ile mevleviyet dereceli kadı atamalarının arzı ise Şeyhülislam tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁵

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.17, S.1, Bursa 2008, s. 28; Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2004, s.118.

⁸ Ercan Alan, "Yeni Bir Belgeye Göre Bursa Müderrislerinin Gelirleri", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16, Ekim 2018, s. 212.

⁹ Osmanlı ilmîye teşkilatında yüksek dereceli kadılıklar için kullanılmakta olan bir kavram olup bu kadılıkların atama arzı şeyhülislam uhdesindedir.

¹⁰ Hasan Akgündüz, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi (Amaç, Yapı, İşleyiş)*, Ulusal Yayınları, İstanbul 1997, s.461.

¹¹ Mansıb: atanılan görevin fiilen yerine getirilme durumu; paye ise bu görevin itibari olarak elde edilmesi demektir. Bkz. Fahri Unan, "Paye", *DİA*, c. 29, Ankara 2004, s. 193.

¹² İlmîye mensupları teşriften, tezkirecilikten, müdlikten, fetva eminliğinden veya vefatları durumlarında mülazım verebiliyorlardı (Yasemin Beyazıt, *Osmanlı İlmîye Mesleğinde İstihdam (XVI. yüzyıl)*, TTK, Ankara 2014, s.42-43). Kaç tane mülazım verilebileceği ise mülazım olarak hizmet edilen ulemânın bulunduğu göreve bağlı olarak değişiyordu. XVIII. yüzyılda Şeyhülislam tayinlerinde on altı, Rumeli Kadıaskerlerinin tayinlerinde sekiz, Anadolu Kadıaskerleri ile Nakibü'l-üşrâf tayinlerinde altı, Hekimbaşı ile Padişah İmamı tayinlerinde dörder, Mekke ve Medine kadıların tayinlerinde ise beşer mülazım verirdi (İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilatı*, TTK, Ankara 2014, s. 257.). Göreve bağlı olan mülazım adedi zamana bağlı olarak da değişiklik göstermekteydi: Örneğin II. Bayezid döneminde, XV. yüzyılın sonunda, kadıaskerlerden daha az sayıda mülazım veren Şeyhülislamın, Kanuni Sultan Süleyman zamanında, padişah hocası ile beraber en çok mülazım veren kişi olmuştur (Ercan Alan; Abdurrahman Atçıl, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulema Defterleri*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2018, s. 21-23.).

¹³ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, TTK, Ankara 1998, s. 199.

¹⁴ 1574 tarihinden itibaren kırk akçeden yukarı yevmiyeli müderrislerin atama işlemlerinin Şeyhülislam olarak kendisine tevdi⁷ edilmek istenmesini kabul etmek istemeyen Ebussuud Efendi, Veziriazam İbrahim Paşa'ya bir tezkere yazmış ve görev yoğunluğunu gerekçe olarak göstermiştir. Ebussuud'un itirazına rağmen bu tevcihin yapıldığını kabul eden görüntüler olmakla birlikte Demir, söz konusu tevcihin tarihinin Ebussuud Efendi'nin vefat tarihine rastladığı ve Veziriazam İbrahim Paşa'nın da Ebussuud'un İstanbul kadısı olduğu dönemde idam edildiğini gerekçe göstererek ortada şüpheyle yaklaşılması gereken bir durum olduğunu belirtir. Ona göre söz konusu tevcih teklifi önce Ebussuud'a yapılmış olmakla birlikte ilk defa fiilen bu işin başlaması Şeyhülislam Bostanzâde Mehmed Efendi zamanında (1535-1598) gerçekleşmiştir. Bkz. Abdullah Demir, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i aliyeye'nin büyük Hukukçusu*, Ötügen Yayınları 2006 İstanbul, s.35.

¹⁵ Kaynaklarda 40'lı medreselere kadar atamalar Kadıasker, 50 ve üzeri akçeli medrese atamaları ise Şeyhülislam uhdesinde olduğu belirtilmesine rağmen kadıasker rüznâmçelerinde 50 ve hatta 60 akçeli medreselere atama

Şeyhülislam tarafından ataması yapılan müderrisler muhtemelen öncelikle Kadıasker tarafından mülazım rûznâmçeleri¹⁶ ile sisteme dâhil edilmişler¹⁷ veya doğrudan ruûs imtihanlarını geçerek sisteme dâhil olmuşlardır. Süreç içerisinde tedris görevinden kadılık görevine geçmeyenler Kadıasker yetkisindeki yirmili, yirmi beşli, otuzlu ve kırklı medreseleri bitirdikten sonra ruûs¹⁸ imtihanları ile şeyhülislam tarafından ataması arz edilen on iki dereceli medrese sistemine dâhil olmuşlardır. Kadıasker tarafından ataması yapılan müderrislerin normal silsileyi takip etmeleri durumunda ortalama olarak, bir yıl görevde kaldıkları göz önüne alındığında, Şeyhülislam atamasına kadar 4-5 yıllık bir süre geçecektir.¹⁹ Ancak Kadıasker tarafından yapılan atamalarda yüksek dereceli ulemânın mülazımlarının doğrudan 40 akçeğe başlayabildikleri, ilgili ulemânın atama kayıtlarında yer alan “*emsâlince câri kânûn üzere İbtidâ*” ifadesinden anlaşılmaktadır.²⁰ Bu durum evlâd-ı ulemâ dışında yüksek dereceli ulemâdan mülazım olanların da ilmiye silkinde daha hızlı yükselmelerine olanak tanımıştır. Yine bazen birden fazla basamak atlayan müderrislerin²¹ de bulunması ruûs imtihanına girme öncesi süreyi kısaltabilmektedir.

Osmanlı Devleti'nin en köklü kurumlarından ve devletin ihtiyaç duyduğu nitelikli insan yetiştirmede önemli fonksiyon yüklenen ilmiye teşkilatı mensuplarının meslek içerisinde yükselirken takip ettiği usul önem arz etmektedir. Bu önem Şeyhülislam ile Kadıasker gibi üst düzey görevlilerin bu teşkilattan çıkmasının yanı sıra devletin taşrada

yapıldığı görülmektedir. Örnek atamalar için bkz. MA, AKR, 435/1, Vr. 28-29-30-31; MA, AKR, 436/2, Vr. 44-45-46; MA, AKR, 437/3, Vr. 44; MA, AKR, 438/4, Vr. 21-24-25-38-40-41-42. Bu durum söz konusu medreselerin Kadıasker tarafından ataması gerçekleştirildiği için ücret olarak 40 akçeden fazla olsa da itibar olarak en fazla 40'lı seviyesinde olduğunu, Hâric seviyesinde olmadığını düşündürmektedir. Ayrıca kadıasker rûznâmçelerinin medreseler ve müderrisler açısından taşıdığı kaynak değeri hususunda bkz., Ercan Alan, “Arşiv Kaynağı Olarak Kadıasker Rûznâmçelerinin Medreseler ve Müderrisler Açısından Önemi”, *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, Mahya Yayınları, İstanbul, 2018, s. 233-248.

¹⁶ Rûznâmçe, ilmiye literatüründe Kadıaskerler tarafından tutulan kadı ve müderris atamalarını içeren defterdir. Mülazım rûznâmçesi ise mesleğe yeni girenlerin kaydedildiği Rumeli Kadıaskeri tarafından tutulan defterlerdir.

¹⁷ Tarık defterinde, ilk basamak olan İbtidâ-i Hâric medresesine ataması yapılanların Kadıasker uhdesinde bulunan medreselerde görev yapıp yapmadıklarına dair bilgi bulunmamaktadır. Ancak Kadıasker rûznâmçelerinde evlâd-ı ulemânın da Kadıasker tarafından ilmiye silkinde dâhil edildiği görülmektedir. bk. MA, AKR, 435/1, Vr. 28-31, MA, AKR, 439/5, Vr. 35.

¹⁸ İلميye teşkilatında göreve başlama işlemi için gerekli belgeye ruûs deniyordu. Medrese tahsilini tamamlayıp mülazım olanlardan mülazemet süresinden sonra girdikleri ruûs imtihanını başaranlar ruûs alırlardı. Bunlar ibtidâ-i hilic medreselerine tayin edildikleri için ruûslarına ibtidâ-i hâric ruûsu deniyordu. Bkz. Recep Ahışalı, “Ruûs”, *DİA*, c. 35, İstanbul 2008, s. 272.

¹⁹ Kadıasker rûznâmçelerinde kadıların görevde kalma süreleri ile bir görevden diğerine atanırken boşta geçirdiği süreler açıkça ifade edilmişken müderris atamalarında bu kayıtlara rastlanmamaktadır. Ancak müderrislikten kadılığa atama esnasında kadılığa atanmak isteyen müderrislerin infisâl ve âsitane sürelerinin açıkça belirtilmiş olması medreseler arasında yer değiştiren müderrislerin herhangi bir bekleme sürecine girmediğinin göstergesi olarak değerlendirilebilecektir. Ayrıca müddetinin de belirtilmemesi önceden belirlenmiş bir sürenin olmadığı müderrisin bir üst dereceye atanma isteğine kadar burada kalabileceği yorumuna ulaşmamıza sebebiyet vermiştir. Kadıasker rûznâmçeleri kronolojik olarak izlendiğinde medrese dereceleri arasında yaklaşık 1 yıl sonra yeni atanmanın gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bkz. Cihan Kılıç, *Osmanlı İلميye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens., Ankara 2017.

²⁰ NOK, AKR, 5193/13, Vr. 52. MA, AKR, 438/4, Vr. 36.

²¹ MA, AKR, 435/1, Vr. 30; MA, AKR, 436/2, Vr. 44-45; 438/4, Vr.40-41.

temsilini sağlayan kadılık ve müderrislik kurumunun kaynağı olmasından da kaynaklanmaktadır.

Osmanlı kurumları arasında en az değişikliğe uğrayan teşkilatlardan biri olmasına rağmen ilmiye teşkilatı da tarihi seyir içerisinde zamanın ve şartların zorlamasına bağlı olarak bazı değişiklikler göstermiştir. Bu değişikliklerin tespit edilebilmesi için öncelikle her dönem üzerine detaylı araştırma yapılması daha sonra dönemler arasında karşılaştırma yapılması gerekmektedir. Bu çalışma da daha kapsayıcı karşılaştırmalara olanak sağlaması açısından önem taşımaktadır. Ayrıca çalışmanın kapsadığı dönem düşünüldüğünde medreselerin tek eğitim modeli olma vasfını kaybettiği görülmektedir. Böylece yeni açılan eğitim kurumlarının Osmanlı ilmiye teşkilatında bir değişikliğe sebep olup olmadığı yorumu da araştırmacıların istifadesine sunulmuş olacaktır. Çalışmanın bölümlere ayrılmasında tarîk defterindeki başlıklar esas alınmış böylece defterin genel mantığı korunmaya çalışılmış, her bölüm için ayrı sonuçlara imkân sağlanmıştır.

Kadıasker tarafından yapılan müderris atamaları Kadıasker “Rûznâmçe Defterlerine”,²² Şeyhülislam tarafından gerçekleştirilen atamalar ise hangi tarihten itibaren tutulduğu tam olarak bilinmeyen “Ruûs Defterlerine”²³ ve “Tarîk Defterlerine”²⁴ kronolojik sıra gözetilerek kaydedilmiştir. Şeyhülislam tarafından gerçekleştirilen on iki medrese derecesine yapılan atamalar, Kadıasker rûznâmçelerinden farklı şekilde, kronolojik olarak kaydedilmenin yanı sıra kendi içerisinde her bir dereceye yapılan atamalar ayrı ayrı tasnife tabi tutulmuştur. Kadıasker rûznâmçelerinde kadı ve müderris atamaları ayrı tasnife tabi tutulmakla birlikte medrese dereceleri arasında ayırım gözetilmemiş ve hepsi aynı başlık altında kronolojik sıra ile kaydedilmiştir.

Bu çalışmada İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi’nde bulunan 1245 tarihli, 13 genel ve 1 özel numarası ile kayıtlı Şeyhülislam Tarîk Defteri’ndeki müderris atamaları incelemeye tâbi tutulmuştur. Defter; Anadolu-Rumeli Kadıaskerleri, mevleviyet dereceli kadı atamaları, mazul ve emekli olan ulemâ, selâtin camilerin vaizleri ile on iki dereceye ait müderris atamalarını ihtiva etmektedir. Toplamda 157 varaktan (314 sayfa) oluşan defterde 2285 atama kaydı bulunmakta olup bunların 1608’i müderris atamasıdır. Atamalar her bir kadılık ve müderrislik derecesi kendi içerisinde kronolojik sıralama esas alınarak gruplandırılmıştır. Defterde kaydı bulunan müderris atamaları 7 Recep 1237 (30 Mart 1822) tarihi ile 21 Zilhicce 1252 (29 Mart 1837) tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Söz konusu tarihlerde Meşihat makamının 6 defa el değiştirdiği görülmektedir. Şeyhülislamın ikisi iki defa göreve geldiği için dört şeyhülislama ait atamalar altı farklı

²² Rûznâmçe Defterlerinin bir kısmı Bâb-ı Meşihat Şeyhülislamlık Arşivinde, bir kısmı da Nuruosmaniye Kütüphanesi’nde bulunmaktadır. Rûznâmçelerde dönemine göre 300 veya 499 akçeden aşağı kadı atamaları ile 40 akçeye kadar olan müderris atamalarının kaydı bulunmaktadır. Defterler Anadolu ve Rumeli kadıaskerliğince kendi bölgelerindeki atamalar için ayrı ayrı tutulmuştur.

²³ Bilgin Aydın, Rıfat Günalan, “Ruûs Defterlerine göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Müderrisleri”, Osmanlı’nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı c. 1, Timaş Yay., İstanbul 2013, s. 166; Bilgin Aydın, Rıfat Günalan, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Mevleviyet Kadıları”, Prof. Dr. Şevki Nezih Aykut Armağanı, Etkin Kitaplar Yay., İstanbul 2011, s. 20.

²⁴ Tarîk defterleri 1132-1340/1719-1922 tarihleri arasındaki Rumeli ve Anadolu kadıaskerlerini, Mevleviyet kadılarını, Selatin Camii görevlileri ile İstanbul Medreselerinden 40 akçeden yüksek yevmiyeli olanları ihtiva eder. Defterler çeşitli kütüphanelerde dağınık halde bulunmaktadır.

dönemde gerçekleşmiştir. Yâsincizâde Abdulvehhâb Efendi'nin²⁵ ilk dönemine ait sadece bir atama kaydı bulunmaktadır. Sıdkızâde Ahmet Reşid Efendi²⁶ dönemine ait atama kaydı 8 adettir. Mekkizâde Âsım Efendi²⁷'nin ikinci Şeyhülislamlık dönemine ait tamamı Mûsilâ-i Süleymâniye ve Mûsilâ-i Sahn'a ait olmak üzere 36 kayıt bulunmaktadır. Kadızâde Mehmet Tahir Efendi²⁸ dönemine ait 122 atama kaydı varken Yâsincizâde Abdulvehhâb Efendi'nin ikinci dönemine²⁹ ait 647 ve Mekkizâde Âsım Efendi'nin son³⁰ dönemine ait 792 kayıt bulunmaktadır.

Aşağıda her dereceye yapılan atamalar ayrı ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

A. İbtidâ-i Hâric Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

Tarîk defterinde, İbtidâ-i Hâric derecesinde görev yapan 309 müderrisin 117'sinin bir üst derece olan Hareket-i Hâric medresesine hareket³¹ ettiği görülmektedir. Bunlar içerisinde en az süreyle görev yapanlar (4 ay) Dîvân Kâtibi Osman Beyzâde Sami Efendi, Kastamonulu Ahmet Hilmi Efendi ve Manastırlı Mehmet Efendi'lerdir.³² En fazla görev süresine sahip olan Müsevvid es-Seyyîd Süleyman Efendi ile diğer Süleyman Efendi 33 ay boyunca görev yapmıştır.³³ Bir yıldan az (4-11 ay) görev yaparak bir üst dereceye atananlar 52 kişi, 12 ay ile 23 ay arasında görev yapanlar 44 kişi, 24 ile 33 ay arasında görev yapanlar ise 21 kişi olmuştur. Bir yıldan az görev yapanların büyük bir kısmı "bâ-

²⁵ Abdulvehhâb Efendi (1758-1834) dedesinin Ayasofya Camii'nde Yâsinhan olmasından dolayı bu lakabıyla şöhret oldu. Müderrislik görevlerinden sonra Selanik kadılığı yaptı. İran'a elçilikle gidip liyakati görülünce Mekke sonra İstanbul Payesi verildi. Anadolu Kadaskerliği, Nakibu'l-Eşraflık ve Rumeli Kadaskerliği payelerinden sonra 28 Mart 1821-10 Kasım 1822 tarihleri arasında (birinci) Şeyhülislamlık görevini devam ettirdi. Bir buçuk yıldan fazla süren bu meşihat görevi sonrasında azledildi. Bkz. *İlmiye Salnamesi (Osmanlı İlmiye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar)*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş, İşaret Yay., İstanbul 1998, s. 469-470; MüstakıMZâde Süleyman Saadeddin, Devhat ül-Meşayih Osmanlı Şeyhülislamlarının Biyografileri, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978, s. 126-127; Mehmet İpşirli, "Abdülvehhâb Efendi, Yâsincizâde", *DİA*, C. 43, Ankara, 2013, s. 285-286.

²⁶ Ahmed Reşid Efendi (1758-1834), Sıdkı Bey'in oğludur. Müderrislik görevlerinden sonra İzmir, Mekke ve İstanbul kadılıklarında bulundu. Anadolu (1816) ve Rumeli (1816 ve 821) kazaskerliği yaptı. Yâsincizâde'den sonra 10 Kasım 1822 tarihinde Şeyhülislamlığa getirildi. Hakkında yapılan şikâyetler üzerine 25 Eylül 1823 tarihinde azledildi. Bkz. MüstakıMZâde Süleyman Saadeddin, a.g.e.s. 127-128; *İlmiye Salnamesi*, s.470; Mehmet İpşirli, "Ahmed Reşid Efendi", C. 2, *DİA*, 1989 s.122-123.

²⁷ Âsım Efendi (ö. 1846) Şeyhülislam Mekki Efendi'nin oğludur. Galata kadılığı ve İstanbul kadılığı görevlerinden sonra 1812'de Rumeli Kadaskeri oldu. 27 Ocak 1818 de birinci meşihat görevini üstlendi. 3 Eylül 1819'da azledildi. İkinci meşihat görevini 25 Eylül 1823- 26 Kasım 1825 tarihleri arasında icra etti. Bkz. MüstakıMZâde Süleyman Saadeddin, a.g.e.s. 124-125; *İlmiye Salnamesi*, s. 466.

²⁸ Kadızâde Mehmed Tâhir Efendi (1747-1838) Kadı Ömer Efendi'nin oğludur. Müderrislik görevlerinden sonra Yenişehir-i Fenâr kadılığına tayin edildi. Mekke payesi ve İstanbul kadılığından sonra Anadolu kazaskeri oldu. 26 Kasım 1825 te meşihat makamına geçti. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasında idareye oldukça yardımcı oldu. 6 Mayıs 1828 tarihinde yaşlılığı dolayısıyla görevden ayrıldı. Bkz. MüstakıMZâde Süleyman Saadeddin, a.g.e., s. 128-129; *İlmiye Salnamesi*, s. 472; İpşirli, "Kadızâde Mehmed Tâhir", *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 97-98.

²⁹ 6 Mayıs 1828- 8 Şubat 1833

³⁰ 8 Şubat 1833- 20 Kasım 1846

³¹ Hareket tabiri ilmiye literatüründe bir görevden diğerine atanmak anlamında kullanılmaktadır. Genelde bir üst dereceye atanmak manasına gelse de rütbe değiştirmeden yer değiştirmek şeklinde hareket etmek de mümkündür.

³² MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0005; MA, AKR, 436/2, Vr. 6-7-9-13-15-20; MA, AKR, 438/4, Vr. 36.

³³ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0155.

irâde-i şâhâne” veya “*bâ-emr-i hümayûn*” ifadesi belirtilerek göreve başlamıştır. 24-33 ay arasında görev yaparak terfi edenlerin ise büyük bir kısmı imtihan ile ve 1250 (1834) yılında göreve başlamıştır. Bu durum 1250 yılında ruûs imtihanının yapıldığını ve bunun sonucu olarak göreve başlamada artış olduğunu göstermektedir. Ancak 53 imtihan ile atamanın yanında “*bâ-irâde-i şâhâne*” kaydı belirtilerek 63 kişinin ataması yapılmıştır. 193 atama kaydında ise herhangi bir gerekçe gösterilmemesi müderrislik tarîkine girmede sınav ile atamanın tek yol olmadığını göstermesi bakımından önemlidir. İbtidâ-i Hâric derecesinde görev süresinin aritmetik ortalaması ise 14,95 ay olarak tespit edilmiştir.

309 atama kaydınının 138’i ulemâzâdedir. Ulemâzâdeler sınava tabi tutulmadan, “*bâ-irâde-i şâhâne*” veya “*bâ-emr-i hümayûn*” ile göreve başlamışlardır. Bu durumun tek istisnası 27 Rebiülevvel 1250 (3 Ağustos 1834) tarihinde göreve başlayan Ünyevî Müftüzâde Mustafa Efendi’dir.³⁴ İbtidâ-i Hâric derecesi ile göreve başlayan müderrislerin üçte birinden fazlasının ulemâzâde olduğu görülmektedir.

B. Hareket-i Hâric Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

Defterde, Hareket-i Hâric medreselerinde görev yapan 150 müderris bulunmaktadır. Görev süreleri 3-20 ay arasında değişmekle birlikte 3 ay görev yapan sadece iki müderris,³⁵ 20 ay görev yapan sadece bir müderris bulunmaktadır.³⁶ 6 aydan az görev yapan 20, 12 aydan fazla görev yapan 18 müderris bulunmakta olup çoğunluğu oluşturan 7-11 ay arası görev yapan müderrislerin sayısı 65’tir. Görev sürelerinin aritmetik ortalama ise 9,08 ay olarak hesaplanmıştır. Bu derecede tespit edilen müderrislerin 46’sı evlâd-ı ulemâdandır. Bunların 34 tanesi bir üst derece olan İbtidâ-i Dâhil medreselerine 9,36 ay görev süresi ortalaması ile atanmıştır. Ulemâ ailesine mensup olmayan 104 müderrisin bir üst dereceye atanma durumu ise 69 kişi olarak tespit edilmiştir. Söz konusu derecede evladı ulemâ ile ulemâ aileleri dışında görev süresi ve terfileri arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir.

Bu iki medrese derecesinde müderrislik tarikinden kadılık tarikine geçen ulemâyaya rastlanmamıştır.

C. İbtidâ-i Dâhil Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

Söz konusu dönemde İbtidâ-i Dâhil derecesinde 69’u ulemâ ailesinden 172 müderrisin atama kaydı bulunmaktadır. Bunların 103 tanesi bir üst derece olan Hareket-i Dâhil müderrisliğine geçiş yapmıştır. Bir üst dereceye geçenlerin 47’si ulemâzâde 56’sı ise taşra kökenli ailelerden oluşmaktadır. İbtidâ-i Dâhil müderrislerinin bir üst dereceye yükselmeleri incelendiğinde ulemâzâdelerin oranında daha alt derecelere göre artış olduğu görülmektedir. Bu derecede görev süresi 12 ile 43 ay arasında değişmektedir. 12-24 ay aralığında görev yapan 19 müderris, 25-36 ay arasında görev yapan 69 müderris, 37-43 ay arasında görev yapan ise 13 müderris bulunmaktadır. Bu derecede görev yaparak bir üst dereceye atanma süresinin ortalaması ise 28,70 ay olarak hesaplanmıştır. Burada da ulemâ

³⁴ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0109.

³⁵ Uryanzâde zâdesi Ahmet Es’ad Efendi ve sabıka Silahtar Hazret-i Şehriyari İmamı Hafız Ahmed Efendi, MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0005.

³⁶ Denizli’li Ahmed Efendi, MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0155.

kökenliler (26,61 ay görev süresi) ile taşra kökenliler arasında ciddi bir farklılık göze çarpmamaktadır.

Normal silsile dışında hareket eden ve terfi atlayanların atama kayıtlılarının yanına “hareket-i kerd” ibaresi konularak tafr³⁷ tayin yapıldığı belirtilmiştir. Ahmet Bahaeddin Efendi hafidi es-Seyyîd Mustafa Nazımî Efendi 9 Şaban 1250 (11 Aralık 1834) tarihinde Rabia Anbar Gazi Medresesi’nde İbtîâ-i Dâhil müderrisliğine atandıktan sonra,³⁸ 6 ay görev yapmış ve 11 Safer 1251 (8 Haziran 1835) tarihinde Hareket-i Dâhil müderrisliğine görev yeri değişmeden “bi’l-itibar” terfi etmiştir.³⁹ Yine aynı şekilde imam-ı evvel esbak Abdulkerim Efendizâde Mir es-Seyyîd Numan Tayyib Efendi, Dersiyeh-i Cedide Hamid Efendi Medresesi’nde 10 ay görev yaptıktan sonra 17 Şaban 1251 (8 Aralık 1835) tarihinde itibâri olarak Hareket-i Dâhil müderrisliğine yükseltilmiştir.⁴⁰ Nazilli’li es-Seyyîd Mehmet Şükrü Efendi yine bir derece atlayarak hareket etmişken, Defterdar Abdusselam Efendi Müderrisi Halebî Ömer Efendizâde es-Seyyîd Abdullah Efendi, 9 Cemaziyevvel 1248 (4 Ekim 1832) tarihinde İbtidâ-i Dâhil Medresesi’ne atanmış,⁴¹ 3 Muharrem 1250 (12 Mayıs 1834) tarihinde aynı medresede iki derece birden atlayarak Mûsilâ-i Sahn itibâriyle tafr hareket etmiştir. İki derece birden atlayan müderrislerin bir diğeri Yusuf Paşa hafidi Mir Ahmet Muhtar Efendi olmuştur.⁴²

D. Hareket-i Dâhil Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

Defterdeki bilgilere göre Hareket-i Dâhil derecesinde 198 müderrisin kaydı bulunmaktadır. Bunların 88’i ulemâzâde olup geri kalanı ilmiye aileleri dışındadır. İlmiye sınıfına mensup aileden gelen müderrislerin 36’sı bir üst düzey olan Mûsilâ-i Sahn derecesine hareket etmiştir. Evlâd-ı ulemâ olmayan müderrislerin ise 110’undan 52’si bir üst düzey müderrisliğe geçmiştir. Müderrislerin bu derecede hizmet süreleri 4 ile 60 ay arasında değişmekte olup aritmetik ortalaması 52,51 ay olarak bulunmuştur. 48 aya kadar olan görev süresinde sahip olanlar 20 kişi iken, 49-60 ay arası hizmet eden müderrislerin sayısı 65’tir. Ulemâzâdeler için baktığımızda ortalama görev süresi 53,50 ay olarak görülmektedir.

Bu derece için çok az denilebilecek görev süresine ait iki kayıt bulunmaktadır. Bunlardan birisi Mahdûm Hazreti Veliyü’l-nami es-Seyyîd Mehmet Ali Efendi olup 15 Zilhicce 1244 (18 Haziran 1829) tarihinde göreve başlayıp⁴³ 15 aylık hizmetinden sonra Mûsilâ-i Sahn rütbesine 11 Rebiülevvel 1246 (30 Ağustos 1830) tarihinde medrese değiştirmeden (Tûti Abdullatif Medresesi) “bi’l-itibâr” atanmıştır.⁴⁴ Diğer tafr kayıt 15 Safer 1244 (27 Ağustos 1828) tarihinde Ali Tûsi Medresesi’ne atanan Dürriyâde Abdullah

³⁷ Tafr tayin: İlmiye sınıfında rütbelerin atlanarak ilerlemesi durumunda kullanılan bir terim. Bkz Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.3, M.E.B., İstanbul 1993, s. 372.

³⁸ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0112.

³⁹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0103.

⁴⁰ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0103;0112.

⁴¹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0110.

⁴² MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0090;0110.

⁴³ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0097.

⁴⁴ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0087.

Efendizâde es-Seyyîd Mehmet Dürri Efendi'dir.⁴⁵ Dürri Efendi 30 ay bu derecede kaldıktan sonra bir üst dereceye hareket etmiştir. Sürenin normalden kısa olması sebebiyle atama kaydının kenarına "hareket-i kerd" ibaresi eklenmiştir.

İbtidâ-i Dâhil müderrislerinden Abdurrahman Nafiz Efendizâde es-Seyyîd Mehmet Refî' Efendi⁴⁶ ile Esmâ Sultan Hazretleri İmamı es-Seyyîd el-Hâc Hafız Mehmet Arif Efendi⁴⁷ iki basamak birden atlayarak altmışlı medreselere tafra tayin olmuştur. Bunlardan başka 9 adet tafra tayin bulunmaktadır. Nâlikapanîzâde zâdesi es-Seyyîd Mehmet Sunullah Efendi⁴⁸ ile Bosnavî Ahmet Reşit Efendizâde Mehmet Nazif Efendi ise kazâ târikine geçmiştir.⁴⁹

E. Mûsılâ-i Sahn Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

İstanbul Medreseleri'nin beşinci derecesi olan Mûsılâ-i Sahn'a 227 müderris ataması gerçekleştirildiği târik defterinden anlaşılmaktadır. Müderrislerin 93'ü ulemâzâdelerden olup 134'ü taşra kökenli veya ilmiye dışındaki bir göreve sahip devlet ricali ailesinden gelmektedir. Bir üst derece olan Sahn'a ataması gerçekleşen 70 müderrisin ismi tespit edilmiştir. Bunların 27'si ulemâ ailesine mensup olup 43'ü ulemâzâde değildir. Her iki rakam kendi içerisindeki tüm atamalara göre değerlendirildiğinde ulemâzâde ataması üçte bir oranında bir rakama denk gelmektedir. Bir üst dereceye geçenler görev süreleri açısından incelendiğinde taşra kökenliler ile ulemâ ailesine mensup olanlar arasında önemli bir farklılık ortaya çıkmadığı görülmektedir. Atamaların yarısından fazlası 84-96 ay aralığında olmak üzere 12-105 ay aralığında gerçekleşmiştir. Aritmetik ortalama ise 86,08 ay olarak tespit edilmiştir. Aynı durum sadece ulemâzâdeler için incelendiğinde atamaların 40-105 ay aralığında ve ortalama olarak 88,70 ay olarak gerçekleştiği fark edilmektedir.

Mûsılâ-i Sahn derecesinde görev süresi 7-8 yıl civarında seyretse de bundan çok daha az süre görev yaparak padişah emri ile yükselenleri görmek mümkündür. Örneğin Antakyalı es-Seyyîd Mehmet Said Efendi 17 Rebiülevvel 1251 (13 Temmuz 1835) tarihinde Hareket-i Dâhil müderrisliğinden Mûsılâ-i Sahn müderrisliğine atanmıştır ve atama kaydının yanına "hareket-i kerd" kaydı düşülmüştür.⁵⁰ Ancak hemen bir ay sonra 19 Rebiülahir 1251 (14 Ağustos 1835) tarihinde Sahn müderrisliğine atanmıştır.⁵¹ Çok kısa süre görev yapan bir diğer Mûsılâ-i Sahn müderrisi Tekfurdağî Müftüzâde zâdesi es-Seyyîd Mustafa Münib Efendi'dir. Münib efendi, 25 Zilhicce 1251 (12 Nisan 1836) tarihinde Mûsılâ-i Sahn müderrisi olmuştur.⁵² Ancak onun, 27 Safer 1252 (12 Haziran

⁴⁵ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0097.

⁴⁶ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0100.

⁴⁷ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0097.

⁴⁸ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0098.

⁴⁹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0099.

⁵⁰ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0091.

⁵¹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0078, Mehmed Said Efendi, gurre-i Cemaziyelahir 1254 (22 Ağustos 1838) tarihinde bâ irade-i şâhâne bi'l-itibar-ı mahreç Havas-ı Refia (Eyüp mevleviyeti) payesiyle Sofya kadılığına atanmıştır. MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0015.

⁵² MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0091.

1836) tarihinde, 2 aylık görev sonrası Sahn derecesi ile ataması gerçekleşmiştir.⁵³ Kısa süre görev yapanlardan es-Seyyîd İbrahim Edhem Efendi 12 Ay,⁵⁴ Sirozî el-Hâc Hasan Efendi ise 21 ay hizmet sonrası terfi etmiştir.⁵⁵

Mûsilâ-i Sahn derecesinden tafrâ hareket edenlerin sayısı daha önceki derecelere göre artmıştır. Adanavî es-Seyyîd Remzi Efendi, İszâde zâdesi es-Seyyîd Mehmet Sadeddin Efendi,⁵⁶ İmam Hazret-i Sadr-ı Âli Hafız Mustafa Efendi⁵⁷ İbtidâ-i Altmışlı⁵⁸ derecesine hareket etmiştir. Müderrislikten tebdil-i tarîk ederek kadılığa hareket edenler de olmuştur: İspartavî es-Seyyîd Hüseyin Efendi, Erzurum;⁵⁹ Nevşehirî İbrahim Efendi Bağdat kadılığına geçmiştir.⁶⁰ Bunun dışında Sahn, Hâmise-i Süleymâniye ve diğer derecelere tafrâ hareket edenler de bulunmaktadır. İki kişinin ise tekaüde ayrıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisi Ahıskavî Davud Hasirullah Efendi,⁶¹ diğeri ise Enderûn-u Hümâyûn'dan mahreç Mehmet Nuri efendi'dir.⁶² 17 Müderris ise görevde iken hayatını kaybetmiştir.

F. Sahn Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

Sahn Müderrisliği, görev yapabilecek müderris sayısının oldukça sınırlı olması sebebiyle en fazla yığılmanın olduğu derecedir.⁶³ Sahn müderrisliğine ulaşan ve buradan ayrılan müderrislerin kadılığa geçmek istemeleri durumunda mevleviyet dereceli kadılığa hareket edecekleri Fatih Kânûnnâmesinde belirtilmiştir.⁶⁴ Bu sebeple Sahn medreselerine ulaşmak ve tebdil-i tarîk yapılacaksa buradan itibaren gelen müderrislik derecelerinden yapmak ilmiye üyeleri için önemli olmuştur.

Defterde Sahn Medresesine atama yapılan müderris sayısı 38'i ulemâzâde olmak üzere 94 olarak tespit edilmiştir. Bunların 73'ü bir üst düzey olan İbtidâ-i Altmışlı derecesine geçiş yapmıştır. Önceki derecelerde tespit edilen, bir üst dereceye terfi edenlerin oranının az olmasına rağmen Sahn'da bu oranın fazla olması görev süresinin kısa olması ile alakadır. Görev süresinin kısa olması Sahn derecesine ulaşan müderrislerin büyük bir kısmının buradan yükselmesine olanak sağlamıştır.

Sahn'da görev yapma süresi 3 ay ile 18 ay arasında değişmekte olup en fazla tekrar eden süre 8 aydır. Görev sürelerinin aritmetik ortalaması ise 9,65 ay olarak hesaplanmaktadır. Aynı durum sadece ulemâzâdeler için hesaplandığında gerçekleşen görev süresi 8,77 ay olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu durumda Sahn

⁵³ Münib Efendi 17 Şevval 1252 (25 Ocak 1837) tarihinde de İbtidâ-i Altmışlı derecesine yükselmiştir. MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0078-72.

⁵⁴ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0087.

⁵⁵ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0089.

⁵⁶ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0084.

⁵⁷ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0088.

⁵⁸ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0084.

⁵⁹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0082.

⁶⁰ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0088.

⁶¹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0083.

⁶² MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0088.

⁶³ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Eylül 2014, s. 266.

⁶⁴ *Kânûnnâme-i Âl-i Osman*, s. 5-6.

Medreselerinden bir üst düzey medreseye geçmede ve Sahn Medresesi'ndeki görev süresinde ulemâzâdeden olmak veya olmamak hususunda anlamlı bir farklılık gözükmemektedir.

Sahn'da XVI. yüzyılın ortalarından aynı yüzyılın sonuna kadar 167 müderrisin görev süreleri şu şekilde gerçekleşmiştir: Müderrislerin % 12'si 0-6 ay, % 28'i 6-12 ay, % 26'sı 1-2 yıl ve % 18'i ortalama 2-3 yıl burada görev yapmıştır. XVII. yüzyılda Sahn'da görev yapanların % 25'i 0-6 ay, % 35'i 6-12 ay, % 32'si 1-2 yıl; XVIII. yüzyılda görev yapanların ise % 16'sı 0-6 ay, % 55'i 6-12 ay, % 28'i 1-2 yıl görevde kaldıkları görülmektedir.⁶⁵ Bu durum XIX. yüzyılda tespit ettiğimiz % 14'ü 0-6 ay, % 69'u 6-12 ay, % 19'u 12-18 ay ile karşılaştırıldığında ve ortalama görev süresinin 9,65 ay olduğu göz önünde bulundurulduğunda görev süresinin yüzyıllara göre azaldığı anlaşılmaktadır.

Sahn Medreselerinden tafra hareket ederek yükselenler de bulunmaktadır. 11 Cemaziye'l-evvel 1248 (6 Ekim 1832) tarihinde Sahn'da göreve başlayan⁶⁶ ancak 15 gün sonra Mûsılâ-i Süleymâniye derecesine itibâri olarak terfi eden Kastamonulu Halil Efendizâde Mehmet Besim Efendi, yine Hâmise-i Süleymâniye'ye terfi eden Yahya Bey Efendi Hazretleri mahdumu Mir İbrahim İsmet Efendi, Şehrî Said Efendi⁶⁷ ve Antakyalı Mehmet Said Efendi tafra hareket edenler için örnek gösterilebilir.

G. İbtidâ-i Altmışlı Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

Araştırmaya konu defterde İbtidâ-i Altmışlı medresesine atanan 102 müderrisin kaydı bulunmaktadır. Müderrislerin 72'sinin bir üst dereceye ataması gerçekleşmiş, 5'i vefat etmiştir. Diğerleri 1252 (1836) yılında bu dereceye yükseldikleri için henüz terfi zamanı gelmemiştir. Müderrislerin görev süresi 5 ay ile 22 ay arasında değişiklik göstermiş olup en fazla karşılaşılan görev süresi ise 13 ay olmuştur. Görev sürelerinin aritmetik ortalaması ise 14,45 ay olarak bulunmuştur. Evlâd-ı ulemâ ile diğerleri arasında bir karşılaştırma yapıldığında 38 ulemâzâdeden 24'ü bir üst dereceye geçmiş bunların görev süresi ortalaması ise 15,04 ay olarak hesaplanmıştır. En kısa süre görev yaparak Hareket-i altmışlı derecesine terfi eden Mehmet Arif Efendi hafidi Mehmet Amir Efendi'dir. Amir Efendi 25 Zilhicce 1251 (12 Nisan 1836) tarihinde İptida-i Altmışlı derecesinde göreve başladıktan⁶⁸ sadece 2 ay sonra 11 Safer 1252 (28 Mayıs 1836) tarihinde Hareket-i Altmışlı'ya terfi etmiştir.⁶⁹

Bu dereceden tafra hareket edenler şu şekilde tespit edilmiştir: Es-Seyyid İbrahim Edhem Efendi 25 Şevval 1247 (28 Mart 1832) tarihinde Firuz Ağa Medresesine İbtidâ-i Altmışlı derecesi ile hareket ettikten sonra⁷⁰ "bâ-irâde-i şâhâne" 2 ay sonra itibâri olarak Mûsılâ-i Süleymâniye derecesine aynı Medresesi'nde kalarak (Hareket-i Altmışlı derecesini de atlayarak) terfi etmiştir.⁷¹ Yine Sadr-ı esbak Rauf Paşa İmamı Bursavî Hafız

⁶⁵ Unan, a.g.e., s. 26-237.

⁶⁶ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0076. Sonrasında 12 ay görevden sonra Hâmise-i Süleymâniye rütbesine terfi etmiştir.

⁶⁷ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0077.

⁶⁸ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0071.

⁶⁹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0064.

⁷⁰ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0069.

⁷¹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0054. İbrahim Edhem Efendi yine aynı medresesinde itibari olarak 13 recep 1251 (4 Kasım 1835) tarihinde Hâmise-i Süleymâniye müderrisliği seviyesine yükselmiştir.

Mehmet Efendi 11 Şaban 1248 (3 Ocak 1833) tarihinde bu dereceye yükseldikten sonra 12 Şevval 1249 (22 Şubat 1834) tarihinde Mûsılâ-i Süleymâniye derecesine yükselmiştir. Balçıklı es-Seyyîd Ali Efendi ise 17 Şaban 1249 (30 Aralık 1833) tarihinde göreve gelmiş, 4 ay sonra 27 Zilkade 1249 (7 Nisan 1234) tarihinde tebdîl-i tarîk ile Bosna kadılığına geçmiştir.⁷² 5 müderris ise bu derecede iken vefat etmiştir.

H. Hareket-i Altmışlı Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

İncelenen dönemde Hareket-i Altmışlı derecesinde 114 müderrisin kaydı bulunmaktadır. Bunların 54 tanesi ulemâzâdedir. Bu dereceye kadar müderrislerin yaklaşık üçte biri ulemâzâde olmasına karşın ilk defa burada ulemâzâdeler yarıya yakın bir yekûnu temsil etmiştir. Görev süresi yönünden incelendiğinde 64 kaydın bir üst dereceye yükseldiği, görev sürelerinin 16 ay ile 39 ay arasında değiştiği, ortalama görev süresinin ise 30,82 ay olduğu görülmektedir. Bir üst dereceye geçen 37 ulemâzâdenin görev süresi ortalaması ise 31,08 olarak gerçekleşmiştir. Görev süresi yönüyle en kısa zamanda bir üst dereceye çıkan müderris Harputî es-Seyyîd Abbas Efendi'dir. 26 Cemaziyelevvel 1252 (8 Eylül 1836) tarihinde Hareket-i Altmışlı derecesinde göreve başlayan Abbas Efendi⁷³ sadece 3 ay sonra Mûsılâ-i Süleymâniye derecesine yine görev yaptığı medrese olan Cedide-i Mehmet Efendi Medresesi'nde itibâri olarak yükselmiştir.⁷⁴

Görev süreleri yönüyle çok kısa olmayan (19 ve 27 ay) fakat atama kayıtları yanında "hareket-i kerd" ibaresinin bulunduğu kayıtlar ilginçtir. Adanavî es-Seyyîd Ali Remzi Efendi, Çarşambalı Mustafa Efendi, Osman Paşazâde Mir Mehmet Nuri Efendi'nin atama kayıtları yanında bu ifadeler bulunmaktadır.⁷⁵ Ancak aynı süreyle terfi eden ve atama kayıtlarında tafra tayin olduğunu belirten herhangi bir ibare olmayan kayıtlarda mevcuttur. İki derece birden atlayarak Hamise-i Süleymâniye derecesine atanan üç müderris bulunmaktadır: Kastamonulu es-Seyyîd Veliyüddin Efendi, Mektubî Ataullah Efendizâde es-Seyyîd Osman Raşid Efendi, Meşreb Efendi hafidi Mehmet Arif Efendi.⁷⁶ Hemşinî İbrahim Zühdi Efendi ise tebdîl-i tarîk ile Kazâ-i Sofya'ya kadı olarak 11 Rebiülevvel 1251 (7 Temmuz 1835) yılında atanmıştır.⁷⁷ Ancak göreve fiilen başlaması, aynı kazâ Yahyazâde Mehmet Esad Efendi uhdesinde olduğu ve Esad Efendi'nin görev süresi doluncaya kadar beklediği için 1 Cemaziyelahir 1252 (24 Eylül 1835) tarihinde gerçekleşmiştir.⁷⁸

Sabika İmam-ı evvel Damadî es-Seyyîd Hasan Münir Efendi "mefkûd olmağla hareketi te'hir şud"⁷⁹ ibaresinden anlaşıldığı üzere kendisinden haber alınamamıştır. Defterin diğer sayfalarında da kendisi ile kayıt bulunamaması hayatını kaybettiği veya bir şekilde tekrar görev almadığını göstermektedir.⁸⁰ Münir Efendi dışında 7 müderrisin daha bu derecede iken vefat ettiği kayıt altına alınmıştır.

⁷² MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0070.

⁷³ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0064.

⁷⁴ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0057.

⁷⁵ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0062.

⁷⁶ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0062-63.

⁷⁷ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0063.

⁷⁸ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0015.

⁷⁹ Kaybolduğu için hareketi ertelenmiştir.

⁸⁰ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0060.

I. Mûsilâ-i Süleymâniye Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

İbtidâ-i Hâric'den itibaren 9'uncu müderrislik derecesi olan Mûsilâ-i Süleymâniye derecesine 77'si ulemâzâde olmak üzere 138 atamanın gerçekleştiği defterdeki bilgilerden anlaşılmaktadır. İlk defa ulemâzâdeler genel kayıtlar içerisinde yarım dan fazla yekûnu oluşturmuştur. Bu derecedeki müderrislerin 49'u bir üst müderrisliğe terfi etmiştir. Bunların 24 tanesi evlâd-ı ulemâdandır. Süleymâniye derecelerinin en alt derecesi olan bu basamaktan itibaren müderrislerin tebdîl-i tarîk uygulamasının arttığı görülmektedir. Toplamda 21 atama kaydında ulemâ tedris görevinden kazâi göreve geçmeyi tercih etmiştir. Mekke-i Mûkerreme (1), Kudsi Şerif (4), Üsküdar (5), Halep (6), Selanik (1), Eyüp (2) kadılıklarına geçiş yapılmıştır. Burada da kadılıklara geçenlerin 12'si ulemâzâdedir.

Bir üst müderrislik derecesine atanmada geçirilen süre 2-87 ay arasında değişmekte olup genel aritmetik ortalama 65,06 aydır. Evlâd-ı ulemâda ise bu süre 68,66 olarak gerçekleşmiştir. En kısa süre görev yapan müderris Kütahyavî Ahmet Efendi'dir. 1252 yılının Şevvalinde (Ocak 1837) bu dereceye atanan Ahmet Efendi,⁸¹ iki ay sonra Hâmise-i Süleymâniye derecesine itibârî olarak yükseltilmiştir.⁸² Kadılığa geçen ulemânın görev süresi de 1 yıldan 7 yıla kadar değişiklik göstermekte ve sabit bir görev süresi bulunmamaktadır. Örneğin kadılığa geçen ulemadan el-Hâc Hâfız Mehmed Arif Efendi Üsküdar kadılığına,⁸³ Hâfız Mustafa Nuri Efendi Selanik kadılığına⁸⁴ bir yıllık hizmetinden sonra geçmiştir. Bahaeddinzâde Mehmed İzzet Efendi 3 yıllık hizmetinden sonra Halep kadılığına,⁸⁵ es-Seyyid Mehmed Emin Asif Efendi 5 yıllık hizmetinden sonra Üsküdar kadılığına,⁸⁶ Ebubekir Paşazade Mir Abdullah İzzet Efendi ise 7 yıllık hizmetinden sonra Halep kadılığına⁸⁷ atanmıştır. Ahiskavî Tabib-i Hassa es-Seyyid Mehmet Sakıb Efendi ile Çarşambalı Mustafa Efendi 3 yıllık görevlerinden sonra tekaüde ayrılmıştır.⁸⁸

J. Hâmise-i Süleymâniye Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

Defterde, Hâmise-i (Hamse, Havâmis) Süleymâniye derecesine yükselmiş 32'si ulemâzâde olmak üzere 66 müderris bulunmaktadır. Müderrislerin 20'si bir üst basamak olan Süleymâniye derecesine yükselmiştir. 24 müderris ise tebdîl-i tarîk ederek Mevleviyet dereceli kazâlara kadı olarak atanmıştır. Kazâların dağılımı Edirne 1, Galata 7, Havâs-ı Refî'a 3, İzmir 3, Karinâbâd 1, Kudüs 1, Üsküdar 3, Selanik 5 müderris olmak üzere gerçekleşmiştir. Bir müderris ise tekâüde ayrılmıştır.⁸⁹ İlgi çekici uygulamanın biri de şudur: Kazâya atanan ulemânın 10'u itibârî olarak atanmış ancak sonrasında kazâda sıra kendisine geldiğinde fiilen göreve başlayabilmiştir. Örneğin Meşreb Efendi hafîdi Mehmet

⁸¹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0057.

⁸² MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0050.

⁸³ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0056.

⁸⁴ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0054.

⁸⁵ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0055.

⁸⁶ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0052.

⁸⁷ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0052.

⁸⁸ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0055.

⁸⁹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0050.

Arif Efendi, 19 zilkade 1249 (30 Mart 1834) tarihinde Hâmise derecesine Şah Hoban Medresesi'nde iken atandıktan sonra itibâri olarak Galata kazâsına 21 Şevval 1250 (20 Şubat 1835) tarihinde atanmıştır.⁹⁰ Ancak kazâda fiilen çalışmaya 1 Rebiülahir 1251 (27 Haziran 1835) tarihinde başlamıştır. Mektubî Ataullah Efendizâde es-Seyyîd Osman Raşid Efendi 21 Cemaziyelahir 1251 (14 Ekim 1835) tarihinde Hâmise derecesine atanmış, 26 Zilhicce 1252 (3 Nisan 1837) tarihinde itibâri olarak İzmir kadılığına getirilmiştir.⁹¹ İzmir kazâsında göreve 1 Şaban 1255 (10 Ekim 1839) tarihinde sıra kendisine geldiğinde fiilen başlayabilmiştir. Bu durum yığılmanın bir göstergesidir.

Hamise-i Süleymâniye'den Süleymâniye derecesine yükselmek için müderrisler 11-30 ay arasında değişen sürelerde görev yapmıştır. En kısa süre görev yapanlar Ankaravî es-Seyyîd Ali Efendi, İsmet Beyzâde Mir es-Seyyîd Abdullah Rafet Efendi ve Şehrî Mehmet Said Efendi olurken 30 ay ile en uzun süre görev yapan Şehrî Mehmet Emin Efendi olmuştur.⁹² Ortalama görev süresi ise 18 ay olarak tespit edilmiştir. Ulemâzâdelerin görev süresi ise 20 ay olarak gerçekleşmiştir. 4 müderris ise bu derecede iken vefat etmiştir.

K. Süleymâniye Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

Süleymâniye derecesi, en yüksek derece olan Dâru'l-hadîs'ten önceki son müderrislik derecesidir. Mesleğe girenler göz önüne alındığında buraya ulaşabilen müderris sayısı oldukça sınırlı kalmaktadır. Nitekim söz konusu defterde mesleğin giriş başmakları olan Hâric medreselerinde görev alanların sayısı 459 olarak tespit edilmişken Süleymâniye derecesine sahip olanların sayısı 28 ile sınırlı kalmıştır. Bu dereceye ulaşanların 15'i ulemâ ailelerinden diğerleri ise taşradan gelmektedir. Süleymâniye derecesinden Dâru'l-hadîs müderrisliğine geçen 10 müderris ortalama olarak 15,66 ay hizmet etmiştir. Ancak Şehrî Mehmet Efendi bu görevi sadece 2 ay yaptıktan sonra Dâru'l-hadîs derecesine geçmişken,⁹³ Mükellefzâde Abdurrezzak Efendi ancak 37 ay sonra Dâru'l-hadîs derecesine geçiş yapabilmıştır.

Süleymâniye müderrisliğinden Mevleviyet dereceli kazâlara geçiş, bir müderris ile Dâru'l-hadîs derecesine geçişten fazla olmuştur. 11 ulemâ kazâ tarihine geçiş yapmıştır. Eyüp (Havâs-ı refî'a), Selanik ve Üsküdar kazâlarına birer adet geçiş yapılmışken İzmir ve Yenişehir-i Fener Kazâlarına 4'er adet atama gerçekleşmiştir. Görev süreleri ise Dâru'l-hadîs müderrisliğine geçişle paralellik göstermektedir. 3 müderris ise bu derece iken vefat etmiştir.

L. Dâru'l-hadîs Derecesine Yapılan Müderris Atamaları

Medreselerin ve müderrislik derecesinin zirvesi Dâru'l-hadîs medreseleridir. Daha üst seviyede müderrislik bulunmadığı için buradaki görevini tamamlayan ulemâ mevleviyet dereceli kazâlara kadı olarak atanmıştır. Deftere göre bu derecedeki müderrislerin 8'i ulemâ ailelerinden 2 si ise taşradan atanmıştır. Taşradan gelen müderrisler İsmail Besim Efendi ile Şehrî Mehmet Emin Efendi'dir. Her ikisi de Selanik kazâsına atanmıştır. Mehmet Emin Efendi 3 Recep 1249 tarihinden 21 Safer 1250 (29

⁹⁰ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0049.

⁹¹ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0050.

⁹² MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0048-0049.

⁹³ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0045-0046.

Haziran 1834) tarihine kadar 7 ay, Besim Efendi 21 Safer 1250 (29 Haziran 1834) tarihinden 5 Safer 1251 (2 Haziran 1835) tarihine kadar 12 ay süre görev yapmıştır. Ulemâ evladından olup Dâru'l-hadîs'ten mahreç olanlar İzmir, Yenişehir, Halep kazâlarına kadı olmuşlardır. Yenişehir-i Fener kazâsına atananlar: Genç Osman Ağazâde es-Seyyîd Halil Efendi, İsmet Beyzâde mir es-Seyyîd Abdullah Rafet Efendi, Tahir Efendizâde Abdullah Atıf Efendi'dir. İzmir kazâsına Bahaeddinzâde Mehmet Hüsameddin Efendi ile Hüseyin Beyzâde Mir es-Seyyîd Mehmet Said Efendi atanmıştır. Müfid İsmail Efendi hafidi Mehmet Nureddin Efendi ise Halep kazâsına hareket etmiştir. Mevleviyet dereceli bu kazâlara atanan müderrisler hemen göreve başlayamamış atandığı kazâdaki kadının bir yıllık görev süresinin dolmasından sonra fiilen göreve başlayabilmişlerdir. Mükellefzâde Abdurrezzak Efendi ise görevdeyken vefat etmiştir.⁹⁴

İsmail Besim Efendi'nin hareket kayıtları incelendiğinde hızlı bir şekilde hareket etmediği Mûsilâ-i Süleymâniye medresesine başlamasından Dâru'l-hadîs medresesine kadar her bir derecedeki ortalama görev süresini tamamladığı ve yaklaşık 10 yılda bu 4 dereceyi geçebildiği görülmüştür. Ulemâzâdelere olan ve Dâru'l-hadîs derecesini bitiren ulemâdan Numan Beyzade Mir Seyyid Mehmed Emin Efendi, Müfid İsmail Efendi Hafidi Mehmed Nureddin Efendi ve İsmet Beyzade Mir es-Seyyid Abdullah Rafet Efendilerin kayıtları incelendiğinde yine aynı görev süreleri ile karşılaşmaktayız. Bu durum görev süresi yönünden evlâd-ı ulemâ olan ve olmayan müderrisler karşılaştırılmasında önemli bir farklılığın bulunmadığını göstermektedir.

Sonuç

İncelemeye tabi tutulan tarîk defterinde 12 derecede 1608 adet müderrisin atama kaydı tespit edilmiştir. Müderrislerin atamasında sadece ilk basamak olan İbtidâ-i Hâric derecesinde imtihan yolu kullanılmıştır. İmtihan ile atanan müderrislerinin atama kayıtlarının yanına bu hususu belirten not eklenmiştir. Ancak bu derecede de tüm müderrisler imtihan ile değil yaklaşık yarısı padişah emriyle veya evlâd-ı ulemadan olması sebebiyle doğrudan sisteme dâhil edilmiştir. Bir kere sisteme girdikten sonra dereceler arasında yükselmek için belli bir süre görev yapmak yetmiştir. Bu süreler üzerinde etkili olan faktörler hakkında defter bilgi vermemektedir.

Müderrislik dereceleri içinde en fazla atama, Tarîk defterlerinin ilk basamağı olan İbtidâ-i Hâric müderrisliğine yapılmıştır. Bu basamaktan sonra atama sayıları daralan bir geçidi andırmakta ve bu geçidin en dar yerini ise Sahn müderrisliği oluşturmaktadır. Bununla beraber görev süresi yönünden en uzun süreye sahip olan Mûsilâ-i Sahn müderrisliğinde tekrar atama sayısında artış görülmektedir. Müderris sayısı bakımından sınırlandırılmış olan Sahn, Süleymâniye ve Dâru'l-hadîs medreselerine yükselmek diğer derecelere oranla daha zor olmuştur. İstihdam arzının azalmasından kaynaklanan bu zorluk söz konusu derecelerden bir önceki basamakta yığılmaya sebebiyet vermiştir. Bu yığılmanın en yoğun olduğu yer ise tarîk mensuplarınca batak olarak adlandırılan Sahn müderrisliğidir. Böylece Sahn derecesi, müderris olmak isteyenlerin Sahn düzeyinde medrese tahsili yapmış olma şartında olduğu gibi müderris merâtibinde de önemli rol oynamıştır.

⁹⁴ MA, ŞTD, 13/1, Vr. 0045.

Sahn medreselerindeki görev süresi, görev alabilecek müderris sayısının az olması ve geriden geleceklere yer açılabilmesi sebebiyle 9,65 ay gibi kısa sayılabilecek bir süre olmuştur. Ancak buraya yükselmesi beklenen Mûsılâ-i Sahn Müderrisleri, Sahn'daki bu yığılma sebebiyle oldukça uzun bir süre (86,08 ay) görev yapmak durumunda kalmışlardır. En uzun süre görev yapılan diğer derece ise Süleymâniye derecesine yükselmek için sıra bekleyen (65,06 ay) Mûsılâ-i Süleymâniye müderrisleridir.

Müderris dereceleri, ulemâ ailesi kökenliler ile taşra kökenli aileye mensup olma yönünden incelendiğinde Hareket-i Altmışlı derecesinde kadar ulemâzâdelerin % 40 civarında temsil edildikleri görülmektedir. Bu dereceden sonra müderrislik derecesi yükseldikçe ulemâzâdelerin oranında artış belirginleşmektedir. Evlâd-ı ulemâ oranı Dâru'l-hadîs müderrisliğine kadar % 50 civarında seyrederken, Dâru'l-hadîs'te bu oran yüzde 80'e kadar çıkmaktadır. Bu bilgilerden şu sonuca ulaşmak mümkün görülmektedir:

İlmiye sınıfına girişte evlâd-ı ulemâdan olmak Kadıasker tarafından yapılan atamaların en üst derecesi olan 40 akçeli dereceden merâtibe başlamayı sağladığı ve Ruûs imtihanına gerek duyulmadan İbtidâ-i Hâric derecesine atanmaya imkân verdiği için önemli bir avantaj sağlamaktadır. Ancak aşamalı derece sistemi katedilirken evlâd-ı ulemâdan olmanın bir avantaj sağlamadığı görülmektedir. Hatta bazı dereceler için evlâd-ı ulemâdan olanların bir üst dereceye geçebilmek için ortalama görev sürelerinin diğerlerinden fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu durum devletin nüfusu düşünüldüğünde ilmiye kökenli olmanın ulemâ tarihinde önemli bir kolaylık sağladığını ancak ilmiye kadrolarının tamamen ulemâzâdelerin elinde olmadığını göstermektedir. Ancak bunu ifade ederken ilmiye sınıfının üst kadrolarına çıkıldığında; Darü'l-Hadis derecesi (% 80 olarak evlâd-ı ulemâ tarafından temsil edilmektedir), Mekke, Medine, Edirne, İstanbul kadılığı ile Anadolu-Rumeli Kadıaskerlik makamları dikkate alındığında ilmiye sınıfından olmanın etkisinin önemli ölçüde arttığı fark edilmektedir.

Müderrislik merâtibini ortalama hızla takip eden ve tüm dereceleri geçen bir müderrisin en üst derece olan Dâru'l-hadîs derecesine ulaşması 30 yıllık bir süre gerektirmektedir. Ancak tafrâ hareket ile ortalama 7 yıllık bir derece olan Mûsılâ-i Sahn'ı bir yılda tamamlamak mümkün olduğu gibi bir dereceden diğerine geçerken bir yerine 2 hatta 3 derece birden atlayanlarda bulunmaktadır. Dikkat edilmesi gereken bir husus da tafrâ tayinlerde düşünülenin aksine ulemâzâdeler ile taşra kökenliler arasında fark bulunmamasıdır. Söz konusu tafrâ tayin eden ulemânın hangi özellikleri sebebiyle derece atladığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bürokrasi ile iyi ilişkiler içerisinde bulunan veya akranlarından çeşitli özellikleri ile ayrılan ulemanın bu muameleye tabi tutulması muhtemeldir. Yine üst derecelere çıkıldıkça ulemâzâde oranı artmasına rağmen görev süreleri yönünden taşra kökenlilerle anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir.

Müderrislerin tamamı derecelerin hepsini sırasıyla tamamlamadıkları gibi bazıları da tebdil-i tarîk ederek tüm derecelerde bulunmadan kadılığa geçmiştir. Kadılığa geçilen ilk derece Mûsılâ-i Sahn olmuş dereceler yükseldikçe kazâyâ atanma oranında artma olmuştur. Kazâyâ geçtikten sonra tekrar müderrisliğe geçen ulemâ mensubuna ise rastlanmamıştır.

Kaynaklar**Arşiv Belgeleri**

İstanbul Müftülüğü Bâb-ı Meşihat Şeyhülislâmlık Arşivi; Şeyhülislam Tarîk Defterleri: 13/1;
Anadolu Kadıaskerliği Ruznamçe Defterleri: 435/1, 436/2, 437/3, 438/4, 439/5
Nuruosmaniye Kütüphanesi: Anadolu Kadıaskerliği Ruznamçe Defterleri Eski kayıt: 5193/13

Basılı Eserler ve İncelemeler

- Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi*, haz. H. Ahmet Arslantürk, Okur Kitaplığı Yay., İstanbul 2012.
- Ahışhalı, Recep, “Ruûs”, *DİA*, c. 35, İstanbul 2008, s. 272-273.
- Akgündüz, Hasan, *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi (Amaç, Yapı, İşleyiş)*, Ulusal Yayınları, İstanbul 1997.
- Alan, Ercan, “Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rumeli Medreseleri ve Müderrisleri”, *Turkish Studies*, 12/1, 2017, 1-32.
- Alan, Ercan, “Yeni Bir Belgeye Göre Bursa Müderrislerinin Gelirleri”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 16, Ekim 2018, s. 209-226.
- Alan, Ercan; Atçıl, Abdurrahman, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Ulema Defterleri*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2018, s. 21-23.
- Alan, Ercan, “Arşiv Kaynağı Olarak Kadıasker Ruznamçelerinin Medreseler ve Müderrisler Açısından Önemi”, *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim ve Finans*, Mahya Yayınları, İstanbul, 2018, s. 233-248.
- Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân (Osmanoğullarının Tarihi)*, haz. Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç, Gökkuşbu Yay., İstanbul, 2007.
- Aydın, Bilgin; Günalan, Rıfat, “Ruus Defterlerine göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Müderrisleri”, *Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı* c. 1, Timaş Yay., İstanbul 2013, s. 155-191.
- Aydın, Bilgin; Günalan, Rıfat, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Mevleviyet Kadıları”, *Prof. Dr. Şevki Nezihi Aykut Armağanı*, Etkin Kitaplar Yay., İstanbul 2011, s. 19-34.
- Beyazıt, Yasemin, *Osmanlı İlmîye Mesleğinde İstihdam (XVI. yüzyıl)*, TTK, Ankara 2014.
- Demir, Abdullah, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Devlet-i Aliyye'nin Büyük Hukukçusu*, Ötüken Yayınları İstanbul 2006.
- Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-Beyân Fî Kavânîn-i Âl-i Osmân*, haz. Sevim İlgürel, TTK, Ankara 1998.
- Hızlı, Mefahil, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.17, S.1, Bursa 2008, s. 25-46.
- İlmîye Salnamesi (Osmanlı İlmîye Teşkilatı ve Şeyhülislamı)*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezihi Galitekin, Cevdet Dadaş, İşaret Yay., İstanbul 1998.
- İpşirli, Mehmet, “Abdülvehhâb Efendi, Yâsincizâde”, *DİA*, C. 43, Ankara, 2013, s. 285-286.
- İpşirli, Mehmet, “Ahmed Reşid Efendi”, C. 2, *DİA*, 1989, s.122-123.
- İpşirli, Mehmet, “Kadıızâde Mehmed Tâhir”, *DİA*, C. 24, İstanbul 2001, s. 97-98.
- Kânunnâme-i Âl-i Osman*, haz. Abdulkadir Özcan, Kitabevi, İstanbul 2003.
- Kazıcı, Ziya, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, Bilge Yayıncılık, İstanbul 2004.

- Kılıç, Cihan, *Osmanlı İlimiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadaskerliği Örneği)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ens., Ankara 2017.
- Müstakımzade Süleyman Saadeddin, *Devhat ül-Meşayih Osmanlı Şeyhülislamlarının Biyografileri*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1978.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Eylül 2014.
- Shefer-Mossensohn, Miri, *Osmanlı'da Bilim Kültürel Yaratı ve Bilgi Alışverişi*, Çev. Kübra Oğuz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Numaniyye fi Ulemî'd-Devleti'l-Osmâniyye*, Çev. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Tekeli, İlhan; İlkin, Selim; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK, Ankara 1999.
- Unan, Fahri, *Kuruluşundan Günümüze Fâtiht Külliyesi*, TTK, Ankara 2003.
- Unan, Fahri, "Paye", *DİA*, c. 29, Ankara 2004, s. 193.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, TTK, Ankara 2014.
- Pakalın, Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c.3, MEB Yay., İstanbul 1993.

Ek-1: Tarîk Defterine Göre Müderris Atamaları

Müderrislik Derecesi	Atama Yapılan Müderris Sayısı			En Az Görev Yapılan Süre (Ay)	En Fazla Görev Yapılan Süre (Ay)	Ortalama Görev Süresi (Ay)	Ulemâzâde Ortalama Görev Süresi (Ay)
	Tamamı	Ulemâzâde					
İbtidâ-i Hâric	309	138	% 45	4	33	14,95	12,05
Hareket-i Hâric	150	46	% 31	3	20	9,08	9,36
İbtidâ-i Dâhil	172	69	% 40	12	43	28,70	26,61
Hareket-i Dahil	198	88	% 44	41	60	52,51	53,50
Mûsilâ-i Sahn	227	93	% 41	12	105	86,08	88,70
Sahn	94	38	% 40	3	18	9,65	8,77
İbtidâ-i Altmışlı	102	38	% 37	5	22	14,45	15,04
Hareket-i Altmışlı	114	54	% 47	16	39	30,82	31,08
Mûsilâ-i Süleymâniye	138	77	% 56	2	87	65,06	68,66
Hâmise-i Süleymâniye	66	32	% 48	11	30	18	20
Süleymâniye	28	15	% 54	2	37	15,66	18,66
Dâru'l-hadis	10	8	% 80	5	12	9,14	8,25
Toplam	1608	696	% 43	116	506	354,1	360,68

Ek-2: Tarîk Defterinden Mûsulâ-i Sahn Derecesine Atama Örnekleri

۲۰	مرغوب و مستحسن	۲۰	بازمانده بی چوبیسیم اقدی
۲۱	نوشه ستم پاشا افشار	۲۱	نوشه کله کله اقدی
۲۲	مشراب اقدی حلیب ای حمود رش اقدی	۲۲	عطر اقدی باد و چوبیسیم اقدی
۲۳	محمی زاده اقدی علی رضا اقدی	۲۳	نوشه کاروان اقدی افشار
۲۴	محمی زاده حلیب ای علی اقدی رش اقدی	۲۴	نوشه سرای اقدی رش اقدی
۲۵	زاده حاجت اقدی زاده اقدی رش اقدی	۲۵	نوشه سرای اقدی رش اقدی
۲۶	سر بر حلیب رش اقدی اقدی رش اقدی	۲۶	نوشه سرای اقدی رش اقدی
۲۷	ابراهم رش اقدی رش اقدی رش اقدی	۲۷	نوشه سرای اقدی رش اقدی
۲۸	سنگر اقدی رش اقدی رش اقدی	۲۸	نوشه سرای اقدی رش اقدی
۲۹	محمد رش اقدی رش اقدی رش اقدی	۲۹	نوشه سرای اقدی رش اقدی
۳۰	محمد رش اقدی رش اقدی رش اقدی	۳۰	نوشه سرای اقدی رش اقدی
۳۱	محمد رش اقدی رش اقدی رش اقدی	۳۱	نوشه سرای اقدی رش اقدی
۳۲	محمد رش اقدی رش اقدی رش اقدی	۳۲	نوشه سرای اقدی رش اقدی
۳۳	محمد رش اقدی رش اقدی رش اقدی	۳۳	نوشه سرای اقدی رش اقدی
۳۴	محمد رش اقدی رش اقدی رش اقدی	۳۴	نوشه سرای اقدی رش اقدی
۳۵	محمد رش اقدی رش اقدی رش اقدی	۳۵	نوشه سرای اقدی رش اقدی
۳۶	محمد رش اقدی رش اقدی رش اقدی	۳۶	نوشه سرای اقدی رش اقدی
۳۷	محمد رش اقدی رش اقدی رش اقدی	۳۷	نوشه سرای اقدی رش اقدی
۳۸	محمد رش اقدی رش اقدی رش اقدی	۳۸	نوشه سرای اقدی رش اقدی
۳۹	محمد رش اقدی رش اقدی رش اقدی	۳۹	نوشه سرای اقدی رش اقدی
۴۰	محمد رش اقدی رش اقدی رش اقدی	۴۰	نوشه سرای اقدی رش اقدی
۴۱	محمد رش اقدی رش اقدی رش اقدی	۴۱	نوشه سرای اقدی رش اقدی

Tarîk DeFTERinden Hareket-i Dâhil derecesine atama örnekleri

Page	Rank	Example Title	Source
189	۳۹	حرف المظاہر المحررین المذی	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۴۰	کتاب المذاهب فی معنی الایضاح	تألیف صاحب ^{۴۴۴} در المظاہر
	۴۱	بولوی الحسب المذی	حساب ^{۴۴۴} در المظاہر
	۴۲	عقوبت المظاہر فی تالیف الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۴۳	کتاب تالیف الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۴۴	ایضاح معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۴۵	تفسیر معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۴۶	بولوی الحسب المذی	حساب ^{۴۴۴} در المظاہر
	۴۷	تفسیر معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۴۸	کتاب تالیف الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۴۹	ایضاح معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۵۰	تفسیر معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۵۱	بولوی الحسب المذی	حساب ^{۴۴۴} در المظاہر
	۵۲	تفسیر معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۵۳	کتاب تالیف الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۵۴	ایضاح معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۵۵	تفسیر معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۵۶	بولوی الحسب المذی	حساب ^{۴۴۴} در المظاہر
	۵۷	تفسیر معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۵۸	کتاب تالیف الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۵۹	ایضاح معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۶۰	تفسیر معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۶۱	بولوی الحسب المذی	حساب ^{۴۴۴} در المظاہر
	۶۲	تفسیر معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۶۳	کتاب تالیف الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۶۴	ایضاح معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۶۵	تفسیر معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۶۶	بولوی الحسب المذی	حساب ^{۴۴۴} در المظاہر
	۶۷	تفسیر معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۶۸	کتاب تالیف الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۶۹	ایضاح معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۷۰	تفسیر معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۷۱	بولوی الحسب المذی	حساب ^{۴۴۴} در المظاہر
	۷۲	تفسیر معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۷۳	کتاب تالیف الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۷۴	ایضاح معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۷۵	تفسیر معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۷۶	بولوی الحسب المذی	حساب ^{۴۴۴} در المظاہر
	۷۷	تفسیر معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۷۸	کتاب تالیف الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۷۹	ایضاح معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر
	۸۰	تفسیر معنی الایضاح	در بیان معنی آنست ^{۴۴۴} در المظاہر

436/2 Numaralı Anadolu Kadıaskeri Feyzullah Efendi Ruznamçesinden

